

Kertész Imre

Cím nélküli füzetlapok

*A Sorstalanság első megfogalmazása**

Rendszerint felébredtem, még mielőtt az óra megszólalt volna. Hirtelen ébredtem, izzadtan és rémülettel; amióta gimnáziumba jártam, így volt ez minden reggel, hiába mondtam magamnak, hogy most már nem tarthat sokáig az egész. Biztos voltam benne, hogy előbb vagy utóbb történnie kell valaminek, ami véget vet az eddigi pontos és rendíthetetlen körülményeknek. Néha azelőtt is elképzeltem magamban valami váratlan, mindent elsőprő fordulatot, de mialatt részletesen elgondoltam, tudtam, hogy mindez úgyszólván lehetetlenség; most azonban egyszerre minden lehetségesnek tűnt, és valami furcsa, kéjes, borzalmas örömmel gondoltam: csak jönne már.

Amikor aztán az óra mégiscsak elütötte a hetet, ráébredtem, hogy ezen a napon egyelőre még fel kell kelniem és elmennem az iskolába, éppen úgy, mint máskor; erre ingerült, keserű lehangoltság fogott el. Makacsul hallgattam, és megvártam, amíg apám szólomatni kezd a másik szobából. Rendesen valami együttérző buzdítással kezdte. Gyakran kiáltott így: Emerich úr! Auf! Auf! Ezután engedélyezett pár perc türelmi időt, majd újra rákezdte, de ezúttal erősebben. Ilyenkor már válaszolni kellett, különben kijött. Bekiáltottam hát, hogy jó, már fent vagyok.

Végül mégiscsak felkeltem, és kimentem a konyhába. Az asztalra oda volt készítve a teavíz, és egy tálcán három csésze. Feltettem a tevizet, hogy felforrjon, amíg megmosakszom. Ez minden reggel az én dolgom volt, kivéve vasárnap. De néha vasárnap is kikiabáltak, hogy tegyem fel a teát, vagy, ha éppen sikerült tejet szerezniük: a kávé. Aztán bementem a szobába, és megcsókoltam apámat. Mostohaanyám ilyenkor még aludt mellette, vagy úgy tett, mintha aludna. Néha, amikor bementem hozzájuk, gyengéd helyzetben találtam őket, úgy, hogy mostohaanyám a fejét apám mellén nyugtatta. Ilyenkor nem csókoltam meg apámat, úgy tettem, mintha már késő lenne, és sietnék a fürdőszobába.

Amikor leszaladtam az utcára, már nyugodt voltam. Fél óra volt tőlünk a Barcsay utca, ha a körút felé mentem. Átvághattam volna a mellékutcákon is; akkor húsz perc alatt ott lehettem volna. Én azonban majdnem mindig a kerülőutat választottam. Szerettem ezt az utat az iskoláig, és igyekeztem, hogy minél tovább tartson.

Már majdnem tavasz volt. A világosszürke tavaszi kabátomat akartam felvenni, amit tavaly kaptam, és szinte még teljesen új volt; de nem lehetett, mert mostohaanyám még nem varrta fel rá a sárga csillagot. Az utcán már nem is bántam, mert elég csípős volt a reggel. Az ég nagyon vidám volt és fényes, de a száraz kövezeten szélrohamok nyargáltak; ha előre néztem, láthattam, hogy a sarkon mindenféle hulladék és papírfoszlány repdes, és a beeső nap ferdén áttűz a felfelé kavargó és széthulló portölcsérekben. Amikor kiértem a sarokhoz, a nők elfintorították arcukat a huzatban, és hirtelen a hajukhoz vagy a szoknyájukhoz kaptak, hogy leszorítsák; a férfiak pedig már előre a kalapjukhoz nyúltak. Amikor odaértem, én is megfogtam a sapkát, és úgy éreztem, a sárga csillag ellenére is nagyon jól megvagyok mindenkivel.

Figyeltem, hogy észreveszik-e rajtam a sárga csillagot, s ha igen, mint gondolhatnak. De mindenki sietett, előredőlve, és hunyorogva a napban és a szélben; egy nő egyenesen nekem szaladt, hirtelen felocsúdott és bocsánatot kért. Azt mondtam neki: ugyan, nem történt semmi, és még láttam, hogy csodálkozva utánam fordul. De ekkor meg – félig még hátracsavart fejjel – én ütköztem neki csúnyán egy férfinak, aki első meglepetésében csak eltátotta a száját, és akkor kezdett kiabálni, amikor már távolabb voltam; nem értettem, mit mond, mert éppen ekkor csörömpölt el a járda mellett egy vilamos, és gyorsan elsiettem onnan. De megőriztem annak a nőnek a tekintetét, aki nekem szaladt, és megpróbáltam utólag kiolvasni belőle egy kis meg-

* Szöveghű átirat. A kéziratföredék forrása: Akademie der Künste, Berlin, Imre-Kertész-Archiv, Nr. 14. A szöveget a Berliini Művészeti Akadémia Archívuma és a budapesti Kertész Imre Intézet engedélyével közöljük.

lepert tetszést és részvétet, ami kényes helyzetemnek szólt.

Miután átvágtam a Rákóczi téren és kiértem a körútra, el kellett mennem a Hotel Wien előtt, bár apám megtiltotta, hogy erre járjak; viszont ha már ezt az útvonalat választottam, mégiscsak el kellett mennem előtte. Persze át is mehettem volna a másik oldalra, de ennek nem lett volna semmi értelme, mert biztos voltam benne, hogy úgysem történik velem semmi olyan, amitől apám félt. Itt ugyanis német tisztak laktak most, és ilyenkor már sűrűn fordultak ki- és be a forgó üvegajtón. Ebben a pillanatban azonban egyikük sem mutatkozott; erre úgy tettem, mintha kibomlott volna a cipőfűzőm, s egy percre megálltam a járdaszegélyen, hátha mégiscsak megpillanthatom valamelyiküket. Tudtam, ha apám most meglátna, arca ugyanúgy elfehéredne a dühtől és a rémülettől, mint akkor, amikor egy nap észrevette, amint leugrom a ház előtt a lassító villamosról. Én akkor is éreztem, hogy az ugrás biztos és kiszámított, és meg is próbáltam, hogy apámnak megmagyarázzam ezt az érzést. Később azonban már nem beszéltem neki többé ezekről az érzésekről, és akkor is csak bólintottam, amikor a lelkemre kötötte, hogy az utcán sietve, egyenesen a dolgom után járjak, senkire se nézsek, és ha bármit mondanak is, ne válaszoljak. Elhallgattam előtte, hogyan bírtam szólásra Halm urat és a feleségét, de mialatt beszélt hozzám, erre gondoltam, s arra, hogy ha úgy viselkednék, ahogyan kívánja, mindig éppen az ellenkező eredményt érném el, mint amit szeretnék.

Estéknént, amikor Friedmannéknál beszélgettek, apámék sok mindent meséltek a németekről; én azonban tudtam, hogy mindez csak ijesztgetés. Néha apám is mondta, hogy ezt vagy amazt még ő sem hiszi el; azt gondoltam, ha mind igaz lenne, amit róluk beszélnek, látnom kellene rajtuk, arcuk elvetemültségén vagy borzalmas kifejezésén. De hiába figyeltem őket, nem láttam semmit; hűvös, elfoglalt, zárkózott, szórakozott arcok néztek rám, s én csodáltam felcsapott sapkájuk kalandosságát, öltözékük idegenségét és szigorát. Azt gondoltam, ők csinálták a háborút – s erre nyomban elfogott valami különös elragadtatás. Máskor meg eszembe jutott, hogy nem ebben a ruhában fekszenek le aludni, reggel ők is csak hálóingben és kócosan ébrednek, akárcsak mi. Ilyenkor nem katonák, hanem emberek – és ezt egészen csodálatosnak és hihetetlennek találtam.

Egyszer láttam, amint egyikük, kezében egy cédulával megszólított valakit. Egy utcát keresett, de az, akit megszólított, nem tudott neki válaszolni. Nyomban összegyűlt azonban néhány ember, és va-

laki, aki tudott németül, elmagyarázta, merre menjem. Én nem akartam odamenni, de ettől kezdve készen álltam arra, hogy egyszer esetleg engem is megszólíthat valamelyikük. Elhatároztam, hogy ebben az esetben ügyesen és talpraesetten válaszolnék, azzal a magatartásommal, amelyről tudtam, hogy mindig beválik. Persze össze kell majd szednem minden némettudásomat; megfogadtam, hogy vigyázok a névelőkre, s igyekszem helyesen alkalmazni a kettős esetű prepozíciókat. Nem tudom, miért, az volt az érzésem, hogy a németek általában nagy súlyt helyeznek a nyelvtanra, s elsősorban ebből ítélik meg az embert – talán, mert az iskolában annyira szigorúan vették. Mindenesetre biztos voltam benne, hogy ezzel mindjárt felkelteném a figyelmét magam iránt, s a többi már magától menne: bebizonyíthatnám neki, hogy mindaz, amit rólunk gondol, félreértésen alapszik, s ha már belátta, elmondhatná a többieknek is. Nagy kedvem lett volna ehhez a vállalkozáshoz, de csak akkor, ha valami semleges, közönyös helyen beszélgetnék, ahol ő nem viselné az egyenruháját, s én sem a sárga csillagot; de hát – beláttam – ha ez nem így lenne, az egész kérdésnek sem lenne többé semmi jelentősége.

De mialatt ezen gondolkodtam, elhagytam a Hotel Wient, a Rákóczi utat is, s aztán már hamarosan a Barcsay utca következett. Ekkor már nem voltam egyedül: minden oldalról rengeteg fiú özönlött az iskola felé. Itt már találkozni lehetett egy-egy tanárral, és felső osztályosokkal, leventesapkákban; kalap helyett újabban a tornatanárunk is ilyen sapkát viselt öszes bajuszához és felbarázdált, petyhüdt arcához. Ezeknek a sapkáknak s tanáraink kalapjának tisztelegni kellett. Amint egyre közeledtem az iskola felé, egyszerre darabjaira hullott és szétfeszített bennem a reggel egy-egy töredéke, a járművek zaja, a tolongás a forgalmi lámpáknál, a füttyök és az újságárosok kiáltásai, a lépteim lendülete a szembesiető emberek között a szélben, porban és napsütésben – s elővett a szokásos szorongás és gyomorfájás. Hiába gondoltam, hogy mindez nem számít, délben megint kilépek a kapun, végigmehetek ismét a körúton, este Friedmannékhoz megyünk, s talán légi-riadó is lesz; nem tudtam változtatni.

*

Madácsi-Laube Katalin, kísérő jegyzete

A nyomtatásban most első alkalommal közreadott oldalak a Berlini Művészeti Akadémia Kertész-archívumából, az úró egyik korai vázlatfüzetéből származnak. Az egyszerű külsejű füzetecske lapjai az évek során erősen besárgultak,

törékennyé váltak, és akár könnyen el is kerülhetik a bagyatekban tájékozódó figyelmét, csak az apró betűs feljegyzések gondos kibetűzése nyomán tárul fel az olvasó előtt valódi jelentőségük. Egykori jegyzetfüzetét maga Kertész az Én, a hóhér jegyzeteibe rendezve adta át az archívumnak, jelenleg is ezek között található. Így nem meglepő, hogy a füzet első oldalain – éppúgy, mint a Kertész által két gyűjtőbe rendezett Én, a hóhér anyagában – Hans Schmidt történetével találkozunk. Azzal a Schmidttel, aki Kertész legelső regénykísérlete, A szodomaini magányos főszereplőjéből az évek során majd az Én, a hóhér Lipsiuszává női ki magát. A vázlatfüzet különleges értékét ugyanakkor a valamivel később cím nélkül lejegyzett és töredékben maradt prózarészletek adják, amelyek tartalmukból ítélve a Sorstalansággént ismerté vált mű indításának korai – feltehetőleg legelső – változatát tárják fel előttünk. A kézirat keltezésére és a Sorstalanság keletkezésében betöltött helyének meghatározására Kertész Imre napló-bejegyzéseinek tükrében tehetünk kísérletet.

Az 1958–1961-es munkanapló Kertész regénytervéről, az Én a hóhérról, de még inkább e nagyszabású fikcióval kapcsolatban elszenvedett kudarcáról számol be. Az alkotói válságból a kiutat Kertész 1960 tavaszán saját németországi „élményeinek” a megírásától reméli, így születik meg spontán elhatározása: meddő próbálkozásait félretéve egy új elbeszélésbe, „saját mitológiájának”, deportálása történetének megírásába kezd (március 18.). Munkacímét is talál rögtön: Vakáció a táborban. Mint közismert, az 1960 tavaszán megálmodott és a napló tanúsága szerint az apró részletekig megkomponált regény tizenhárom évet vett aztán igénybe, míg egy mávodszori lektori próbatétel után, 1975 tavaszán a Szépirodalmi Kiadónál napvilágot látott.

A regény keletkezésének hosszú éveiből az író mindössze két iratgyűjtőnyi anyagot tartott meg: a Muzulmán – 1960 decemberétől már ezt a címet viselte a kézirat egészen a regény megjelenéséig – két, viszonylag késői változatát, egy kéz- és egy gépiratot. Az első évek koncepcionális vívódásairól és esztétikai kísérleteiről az idevonatkozó szövegváltozatok híján munkanaplóiból értesülünk. Itt számol be a regény első oldalainak megszületéséről 1960 késő nyarán és őszén, arról, ahogyan az üres papírlapok felett ülő

Kertészben az elbeszélői lendület a gyöttrő méretűre növekedett írói blokádon végre utat tör magának. Mindebben a szigligeti levegőváltás is bizonyára közrejátszott; a kis balatoni faluba alkotóházi „beutalójával” Kertész a következő években is nagy reményekkel tért vissza. Ott születettek ezek a cím nélkül papírra vetett sorok is. A már megkezdett lila jegyzetfüzet bizonyára praktikus „útítárnak” ígérkezett a szigligeti útra és az ott töltött hetekre, hiszen bőven kínált még helyet újabb bejegyzésekre.

Kertész spontán elégedettségét azonban hamarosan kétségek váltották fel: elhibázottnak látta a történet indítását és a megütt hangot. Már az év vége előtt el is vetette a megírt első két fejezetet. Az életre keltett kamasz regényhős, spontán alteregója, számtalan regénytechnikai problémával konfrontálta megalkotóját, amíg Kertész fel nem ismerte, hogyan aknázza ki a gyermeki-naiv szemléletmódban és attitűdben rejlő elbeszélői lehetőségeket, konzekvensen száműzve az utólagos tudás perspektíváját.

A közölt oldalak tehát e regénytechnikai felismerés és fordulat előtti állapotot tükrözik. Már e néhány rövid jelenet is önmagán messze túlmutató jelentést sejtet. A kamasz hős itt még meglehetősen jártas és tájékozott; sokkal inkább hasonlít a reggelente ágyából oly nebezen kelő, a K. dossziéből ismerős gimnazistára, mint Köves Gyurira. Az ismert camus-i ritmusban megírt regényindítás, a redukált és erősen stilizált hangvétel tehát későbbi keletű, de már ezeken az oldalakon találkozunk a vakító napfény motívumával. Amiképpen más kertészi narratív elemeket is felismerhetünk a szövegben: a német katonák csodálatának, a némettudással való megfelelés vágyának vagy épp az izgalmas estét ígérő légiriadónak a motívumát. Ezek mellett Kertész mindvégig kitartott, és központi szerepet kaptak a megjelent regényben is.

Az itt közölt szövegrész kézírata, a készülő regény indító fejezete az ötödik oldal alján váratlanul félbeszakad, és befejezés nélkül marad. Ezután egy szintén töredékben maradt második fejezet és néhány rövidebb szövegrész, illetve vázlat következik. A lila jegyzetfüzet utolsó lapjai már az aláírását gyakorló s szépirói karrierjét bizonyára sokkal inkább remélő, semmint előre megsejtő Kertész Imréről tesznek tanúságot.

